УДК 821.161.3.09-14

НАТУРФІЛАСОФСКАЯ СТЫХІЯ АГНЮ Ў ЛІРЫЦЫ ЯЎГЕНІІ ЯНІШЧЫЦ

Г.М. Мятліцкая
Беларускі дзяржаўны ўніверсітэт
пр-т Незалежнасці, 4, 220004, Мінск, Рэспубліка Беларусь

Аннотация. Анализируется специфика художественного осмысления стихии огня в лирике Евгении Янищиц.

Ключевые слова: лирика; природа; натурфилософия; семантика; стихия; огонь; любовь.

NATURAL-PHILOSOPHICAL ELEMENT OF FIRE IN THE LYRICS OF YEVGENIYA YANISHCHITS

H.M. Miatlitskaya
Belarusian State University
Independence Avenue 4, 220004, Minsk, Republic of Belarus

Annotation. The article contains an analysis of the specifics of the artistic understanding of the element of fire in the lyrics of Yevgeniya Yanishchits.

Keywords: lyrics; nature; natural philosophy; semantics; element; fire; love.

Творчасць беларускай паэтэсы Яўгеніі Янішчыц з’яўляецца адной з самых яркіх і адметных старонак у беларускай жаночай лірыцы 1970 – 1980-х гадоў. Ды, па сутнасці, такой застаецца і да сённяшняга часу. Маладая таленавітая аўтарка хутка набыла прыхільнасць і папулярнасць у чытачоў. Выступала на шматлікіх мерапрыемствах, чытаючы свае творы, раздавала аўтографы, умела прыгожа спяваць, ды і ўвогуле жыла паэзіяй… Не губляючы сувязь з роднай вёскай і вяскоўцамі, пры гэтым жывучы ў горадзе, паэтэса “рэдка абыходзіцца без пейзажу, без пейзажна-песеннай алегорыі” [1, с. 324]. На думку некаторых даследчыкаў, гэта можна растлумачыць найперш тым, што ў яе былі “незвычайныя здольнасці ўнутранага напаўнення, назапашвання сіл, вопыту ад навакольнага свету” [2, с. 39]. Таму і лірычная гераіня Я. Янішчыц жыве ў гармоніі з прыродай, разумее і любіць усе яе праявы. Прырода спрыяе напісанню твораў праўдзівых і простых, аберагае “ад позы лішняе і слоў” [3, с. 33]. Яна з’яўляецца галоўнай крыніцай паэтычнага натхнення, таму што “спеўна дыхае” няхітрымі песнямі,

прымаўкамі [4, с. 36], вучыць мудрасці і дапамагае перажываць жыццёвыя нягоды. Усе з’явы прыроды звычайна адухаўляюцца ў творчасці Я. Янішчыц. Паэтэса “адчувае вечнае // У мове нематы” [5, с. 57], ведае закон гармоніі, адвечнай суладнасці паміж чалавекам і прыродай (“Сілай адной знітаваны навечна // Прашчуры і мурашы” [6, с. 74]), заклікае людзей да разумнага, правільнага жыцця.

“Прырода – надзвычай складана арганізаваная сістэма, якая здольна да пастаяннага самаўдасканалення, да невычарпальных магчымасцей развіцця” [7, с. 140], – адзначыла даследчыца Т. Шамякіна. А чалавек – часцінка Сусвету, мікракосмас, які, як і макракосмас, аб’ядноўвае ў сабе чатыры элементы: Агонь (розум), Паветра (пачуцці), Ваду (жыццёвую энергію) і Зямлю (цела). Галоўны закон чалавечага жыцця – самаўдасканаленне ў гармоніі з прыродай.

Сярод чатырох натурфіласофскіх стыхій агонь – самы загадкавы і невытлумачальны, сімвалізуе абнаўленне праз знішчэнне, што сведчыць пра яго амбівалентнасць. Паводле Т. Шамякінай, агонь удзельнічае ў будове свету і кіруе светам, увесь час яго стварае, таму што жыццё людзей і прыроды цалкам залежыць ад сонца, якое дорыць святло і цяпло. Нашы продкі добра разумелі гэта, шанавалі агонь, лічылі яго свяшчэнным. У лясах размяшчаліся свяцілішчы нязгаснага агню, які называўся Зніч. Ён выкарыстоўваўся ва ўсіх рытуальных ачышчэннях [8].

Славяне-арыі верылі, што ўсе добрыя справы звязаны з агнём. І сапраўды, агонь далучае да ісціны, прымушае задумвацца над вечнымі пытаннямі, развівае фантазію і ўяўленне. Варта таксама адзначыць, што і зыходнае значэнне слова *агонь* пераважна станоўчае, яно суадносіцца са значэннямі “рэзаць” (літаральна: “выкрасаць агонь”), “браць, узяць” (“ахапіць полымем”), “светлы, бліскучы”, “чысты”, “куча дроў”, “уздымацца ўверх”, “вільгаць, вада”, “маёмасць, багацце” [9, с. 141–143].

Самай першай, галоўнай стыхіяй у антычнай філасофіі лічыўся агонь, сімвал цывілізацыі. Стваральнік дыялектыкі Геракліт прызнаваў агонь першавытокам усяго існуючага. Сёння фізікі згаджаюцца, што такі першавыток – плазма.

Выключная роля адводзіцца агню ў Бібліі, які ў Старым Запавеце сімвалізуе магічную Божую сілу. Менавіта праз яго адбываецца кантакт, сувязь паміж Богам і чалавекам (палаючы куст цярноўніка, вогненны слуп...). Увогуле, праваслаўе называе Бога адзіным духоўным сонцам.

Шмат увагі надаецца стыхіі Агню і яе важнай ролі ў светабудове і ў чалавечым арганізме ў “Вучэнні Жывой Этыкі”, выдадзеным Міжнародным Цэнтрам Рэрыхаў. Прывядзём некалькі прыкладаў: агонь выступае як элемент, які мае ўласцівасць “…звязваць, праяўляцца ўсюды, <…> дае

пазнанне найтанчэйшых энергій, <…> напітвае невымерную прастору” [10, с. 424–425]; “з’яўленне (у арыгінале: уявление. – *Г.М.*) Агню ёсць прасвятленне матэрыі; інакш кажучы, дзе Агонь, там прыкмета ўдасканальвання”; “Ямы цемры патрабуюць моцнай дэзынфекцыі. Калі ж вам скажуць пра небяспечнасць стыхіі Агню, адказвайце, што небяспека ёсць вянец подзвігу” [10, с. 425]; “спакой не з’яўляецца ўласцівасцю агню. Агонь заўсёды нешта знішчае, каб тварыць” [10, с. 466]. Чалавек непасрэдна звязаны з агнём: кожнаму “неабходна <…> зразумець вогненнае зерне духу і маўкліва ўстанавіць сувязь агню духа з Прасторавым Агнём” [10, с. 477].

Ва ўсе часы агонь – важнейшы кампанент святаў і абрадаў. Дж. Фрэзер адзначыў, што выкарыстанне агню – гэта, з аднаго боку, “сонечныя чары або магічныя цырымоніі, прызваныя па прынцыпу імітатыўнай магіі забяспечыць неабходны запас сонечнага святла”, а з другога – ачышчэнне, мэта якога “спаліць і знішчыць усялякі шкодны ўплыў, які зыходзіць ад жывых істот і ведзьмаў, дэманаў і монстраў або выступае ў безаблічнай форме – як свайго роду зараза, што распаўсюджваецца ў паветры” [11, с. 670].

Агонь – складаны мастацкі вобраз у творчасці Яўгеніі Янішчыц. І найперш агонь успрымаецца паэтэсай як сімвал светлага, незвычайнага пачуцця – кахання. Да прыкладу:

Душы няшчадна гарэлі,
Полымя – як над лясамі.
Хтосьці купляў імартэлі.
Amo [6, с. 82] (amo (*лац.*) – люблю. – *Г.М.*).

У сэрцы лірычнай гераіні, “у артэрыях гарачых” нават нягледзячы на разлуку з каханым “нервова ўспыхвае агонь” [5, с. 50], гарачы і незгасальны, як Зніч. Прычым утвараецца своеасаблівае адзінства болю і агню [3, с. 46]. “Ах, няўжо агонь // Не дакоціцца // Да таго, / хто па мне // Ды маркоціцца?..” [12, с. 45], – галоўнае пытанне, якое турбуе лірычную гераіню. Яна разумее не толькі незваротнасць, але і небяспечнасць кастра “высокае пары” [4, с. 191], адчувае, “Колькі нервачак дарэмна // Падарыла я агню” [4, с. 215]. Паступова прыходзіць змірэнне: “І нашто былую песню клікаць! // Боль агню растаў у тумане” [4, с. 210], “Чужы агонь вяртаць, // Як над сабой смяяцца” [4, с. 161].

Вясна – час кахання, расквіту ў прыродзе. Паэтэса апісвае з’яўленне першага лісця, заўважае, “як за шашой зялёны плыў пажар”, як “успыхвалі <…> // Зялёныя агеньчыкі бяроз” [6, с. 81]. Зеляніна хутка пажаўцее – гэта заканамерны працэс, а потым зноў прыйдзе вясна:

Вясна, агонь зялёнага азарту,
Люблю твайго размаху крыгаход...
Зялёны сад – ён стане жоўтым заўтра,

Але нальецца тайнай сілай плод!

Аціхне шум. Аціжалее крона.
Ды зноў успыхне лісцік выразны.
І блаславіць нашчадак акрылёна
Кахання сад і ластаўку вясны [6, с. 162].

Успрынящце часу своеасаблівае. У творах дамінуе вясна, якая дорыць радасць, прыгажосць, абнаўленне і прыродзе і чалавеку. А таксама паэтэса любіць “восень задуменную”, таму што “родам з лістападу” [3, с. 54]. Прычым унутраны свет лірычнай гераіні напоўнены “галасамі” ўсіх пор года, якія “Звіняць, гудуць наперабой // І нараджаюцца нанова...”, “Бо і сама я, як прырода, // То ападаю, то цвіту” [5, с. 40].

У вершы “***Ці чуецца ў зманлівым спакоі…”, прысвечаным паэту Юрку Голубу, ёсць такія радкі: “Яшчэ гарыць і іскрамі страляе // Касцёр вясёлы польнага юнацтва...” [4, с. 124]. Тут маецца на ўвазе агонь сяброўства, які ацалеў у душы паэтэсы, вытрымаў крутаверці “расстайнай завірухі” [4, с. 124]. Ды і само юнацтва – час “гарачых кастроў пачуцця”, калі “моц гартавалася ў буры” [4, с. 17].

Эпіграф да верша “Кастры ў Петраградзе” – словы У. Маякоўскага пра Аляксандра Блока, у якіх адлюстроўваецца ўспрыманне гэтымі паэтамі рэвалюцыйных перамен як абнаўлення краіны: “костры горят – // “Очень хорошо” [4, с. 105]. Я. Янішчыц апісвае горад на Няве “ў рабінавых кастрах”. “Крывёй прасмолены” агонь памяці запалены ў гонар паэтаў:

Кастры ў вяках узыдуць зоркамі,
Хоць водбліск смутна лёг на скронь.
Ды на дваіх Айчыны горкі дым
І на дваіх – адзін Агонь! [4, с. 106].

Адметнымі з’яўляюцца і іншыя метафарычныя ўвасабленні агню: “агонь сугрэўны” [4, с. 162] здольны аб’ядноўваць людзей, садзейнічаць узаемаразуменню; “жар-птушка ў душы” [6, с. 69] вяскоўцаў-палешукоў – багаты ўнутраны свет, духоўная прыгажосць.

Паэтэса разумее агонь і як натхненне, творчасць, а таксама сведчанне пра незгасальнасць і бессмяротнасць памяці пра выдатных майстроў слова:

Але праз гвалт і кулі,
Палітыкаў мудрэй
Ідзе ў агонь-кашулі
Эрнэст Хемінгуэй [4, с. 82].

Дарэчы, лірычная гераіня прызнаецца каханаму: “Спалі мяне, як чарнавы лісточак, // Але й тады ўваскрэсну праз агонь” [4, с. 190]. У

кантэксце верша агонь найперш сімвалізуе вялікае і моцнае пачуццё, магчыма, і творчасць.

Аднак у некаторых вершах стыхія Агню знішчальная. Так, у творы “Жывы касцёр” са зборніка “Дзень вечаровы” расказваецца пра гістарычны факт спальвання кніг у “трывожным і гарачым” агні, іскры якога далятаюць да нашчадкаў:

А кніжкі ўсё ж вярталіся назад
І розуму і праўдзе нас вучылі,
І вернасці радзімай старане [3, с. 41].

У мастацкім свеце паэтэсы адлюстравана варожасць і адмоўнасць агню як жыццёвай небяспекі [12, с. 22], пакут і болю [13, с. 84], якія даводзіцца “збіваць... у вогненнай крыві” [6, с. 7]. А таксама сустракаюцца вобразы агню вайны, які забівае людзей [6, с. 22], атамнага агню, які пагражае Зямлі-Пампеі і Зямлі-Калысцы [4, с. 70]. І як дакор усім несправядлівым “вогненным войнам” [6, с. 17] паўстае вобраз безыменнага салдата-абаронцы, які дагэтуль “ідзе” з вайны: “Бо ўсё яшчэ, бо ўсё яшчэ // Планета пад агнём” [4, с. 10].

Супастаўленне розных агнёў, стваральнага і разбуральнага, знаходзім у вершы “Слова пра агонь”. Паэтэса заклікае ўсіх чытачоў: “Аддайце павагу агню, // Што хлебнаму духу спрыяе. // <…> // Забіце агонь вынішчальны! [4, с. 91].

Найбольш значны вобраз – “калінавы агонь” [6, с. 193], ён сімвалізуе жыццё, усё добрае і нядобрае, лёгкае і складанае, праз што павінен прайсці чалавек на сваім шляху, вышэйшым выпрабаваннем якога з’яўляецца каханне. Функцыя “калінавага агню” – ачышчэнне.

Сонца і зоркі адухаўляюцца ў творах Яўгеніі Янішчыц. “Сонца промень зыркі дасылае, // Каб спапяліць расстанняў крыгалом” [12, с. 120], – лічыць паэтэса. А зоркі ведаюць таямніцы чалавечай душы, ад іх залежыць лёс: “я гляджу на сузор’е: // Хацяб ні адна з яго зорак // Не ўпала і не разбілася // Дачасна” [12, с. 57].

У некаторых вершах апісваецца судакрананне сонца [5, с. 10] і зор [5, с. 57] з вадою. Анамарфоз стыхій Агню і Вады сімвалізуе абнаўленне, нараджэнне новага.

У цэлым для беларускай літаратуры характэрна абагаўленне святла. І гэта зусім невыпадкова: “Жыццё красуе, пакуль не схаладзееў агонь: зямны, нябесны, агульны, хатні агонь гарачай крыві і агонь думак, вольнай паходні агонь і кахання завязь” [14, с. 18], – зазначыла А. Хатэнка.

Агонь у творчасці Я. Янішчыц выступае як сімвал кахання, вясны, юнацтва, натхнення, творчасці, памяці, духоўнай прыгажосці. Ды разам з гэтым паэтэса добра ведае, што ёсць разбуральны агонь – вайна, забойствы,

душэўны боль, пакуты, небяспека. Галоўная задача чалавецтва, на яе думку, – абараніць жыццё, ствальны агонь і забараніць вынішчэнне, атамны агонь.

Бібліяграфічныя спасылкі

1. Бярозкін, Р. Праз першае лісце / Р. Бярозкін // У кн.: Бярозкін, Р. Паэзія – маё жыццё : Літаратурна-крытычныя артыкулы / Р. Бярозкін. – Мінск : Маст. літ., 1989. – С. 324 – 329.
2. Калядка, С. “Любоў мая, ты песня і маркота...” Лірыка Яўгеніі Янішчыц / С. Калядка // Роднае слова. – 1998. – № 4. – С. 36 – 47.
3. Янішчыц, Я. Дзень вечаровы / Я. Янішчыц. – Мінск : Маст. літ., 1974. – 80 с.
4. Янішчыц, Я. Пара любові і жалю / Я. Янішчыц. – Мінск : Маст. літ., 1983. – 223 с.
5. Янішчыц, Я. Снежныя грамніцы / Я. Янішчыц. – Мінск : Беларусь, 1970. – 64 с.
6. Янішчыц, Я. Каліна зімы / Я. Янішчыц. – Мінск : Маст. літ., 1987. – 206 с.
7. Шамякіна, Т. Прырода і культура / Т. Шамякіна // Роднае слова. – 1996. – № 4. – С. 137 – 141.
8. Шамякіна, Т.І. Міфалогія і беларуская літаратура : нарысы і эсэ / Т.І. Шамякіна ; пасляслоўе І. Чароты. – Мінск : Маст. літ., 2008. – 391 с.
9. Маковский, М.М. Удивительный мир слов и значений : Иллюзии и парадоксы в лексике и семантике / М.М. Маковский. – М. : Высш. школа, 1989. – 199 с.
10. Учение Живой Этики: в 3 т. – Т. 1 / Сост. Г.Е. Чирко. – СПб. : Отделение изд-ва “Просвещение”, 1993. – 586 с.
11. Фрэзер, Дж. Золотая ветвь / Дж. Фрэзер; пер. с англ. М.К. Рыкліна. – М. : Назрань: ООО “Фирма “Изд-во АСТ”, 1998. – 781 с.
12. Янішчыц, Я. Ясельда / Я. Янішчыц. – Мінск : Маст. літ., 1978. – 128 с.
13. Янішчыц, Я. На беразе пляча / Я. Янішчыц. – Мінск : Маст. літ., 1980. – 96 с.
14. Хатэнка, А. Зніч крыжовых дарог / А. Хатэнка. – Мінск : Полымя, 1992. – 116 с.